

הגמרא שבהמשך.

ויש לפרש, שהשאלה היא על התנא, למה חיפש התנא אחר תקנת העבד שיעשה לכתחילה דבר שההקדש נפסד על ידו, והכל לצורך העדפה בלבד. (משמרות כהונה)

(לפרוש שהביא הרא"ש בתוספותיו, דלא כרש"י, שההקדש חל על פחות מש"פ, אלא שהתירו כאן לעבד להנות פחות פחות מש"פ – לפרוש זה שאלת הגמרא מתפרשת בפשיטות, למה התירו לו חכמים בשביל העדפה. וע' באור שמח (הל' ערכין ו,יט) שאפילו אם נאמר שחצי שיעור אינו אסור כאן אלא מדרבנן, הרי החצאים מצטרפין לפרוטה לזמן מרובה, וודאי אסור מדאורייתא).

אך עדיין יש להקשות, אם ההקדש אינו חל על פחות משהו פרוטה, מדוע כל מה שעושה לא שייך לאדון? וצריך לומר שדעתו היתה להקדיש הכל ולא שייך לעצמו מאומה ממעשי ידי העבד, אך כל עוד לא עשה שוה פרוטה, ההקדש עדיין לא זכה בו, עד שיעשה עוד ויצטרף, ולכן יכול העבד לפני כן לפורעו למלוה. (ולפי זה מתורצת גם השאלה הראשונה, שכוונת הגמרא להקשות בדרך 'ממה נפשך', או שההקדש זוכה, ואם לאו – הכל שייך האדון. ומתריך: כיון שלהקדש ניהא בכך שהעבד זיון, כך היתה דעתו של המקדיש, כפי התועלת שיש להקדש בדבר, ולכן אין לאדון זכות, ויכול לפרוע חובו). (עפ"י מהר"ם שיף והגר"ח מטלז שם).

(לגוף דברי רש"י שאין ההקדש חל בפחות משהו פרוטה – הוכיח באור שמח' (ערכין ו,יט), שזה דוקא בקדושת דמים, ולא בקדושת הגוף. ויש מי שפרש דברי רש"י שרק דיני ההקדש אינם חלים על פחות מש"פ, אך ההקדש עצמו חל. (הגר"ח מטלז שם, והאריך בישוב כמה קושיות). וע"ע: מנחת שלמה סו,ד).

זעבדו ליה סמא חריפא ואתסי בתלתא יומי, מהו דתימא צערא דידיה הוא, קא משמע לך – דוקא בשכבר השתמש בסמא חריפא, אבל אין הרב יכול לכופו לעשות סמא חריפא. וכל שכן שאינו יכול ליקח מדמי רפואתו לעצמו ולהניחו בצער.

ומה שכתב רש"י על העדפה ש'צריך בשביל חליו להוסיף על מזונותיו' אין מדובר במזונות המוכרחים לרפואתו, אלא על מעדנים יתרים אשר הם נחת לחולה יותר מלבריא. (חזו"א קמז)

דף יג

הערות ובאורים בפשט

'דאי בעי שקיל ארבעה זוזי מישראל ופסיל ליה כל היכא דאיתיה' – אף על פי שאין אדם יכול להקדיש ולמכור דבר שאינו ברשותו (ע' ב"ק סח: ועוד), והרי העבד ברח ממנו ואינו תחת שליטתו – יש לומר שכיון שעבדים כקרקעות הם (לרבנן – ע' ב"ק צו), ובקרקע הדין שלעולם יכול למכור, שלא יוצאת מרשותו. ועוד, הרי העבד עצמו חפץ להשאיר ברשות אדונו. (רש"י. וע' בזכר יצחק ל (א), מהגר"ח).

– ולמה לא אמרו 'אי בעי מפקיר ליה' – משום שישנה דעה הסוברת (ע' להלן לט וכריתות כד) שעדיין אוכל בתרומה, לפי שמעוכב גט שחרור (פורת יוסף). ויש שכתבו לתריך, שאפשר שלא מועיל ההפקר לענין תרומה, אלא אם בדעת העבד לזכות בעצמו, אולם כאן הרי חפץ להשאיר תחת אדונו. (ע' זכר יצחק ל (א), בסוף הסימן, בשם הגר"ח; אילת השחר כאן. ונשאר ב'צריך עיון'. וע' עוד בענין זה באחיעזר ח"ג עח).

'מפני שמפסידו משפחה כנענית' – יש להוכיח מכאן, שעבד משוחרר נאסר בשפחה מיד, גם לפני שטבל. שאם לא כן, אין לדון את זכית הגט עבורו כ'חובה', שהרי מותר הוא עדיין בשפחה.

ואף למה שכתב הרמב"ם (הל' איסורי ביאה יג,יב) שעבד שהשתחרר טעון טבילה בפני שלשה, לגמור גירותו להיות כישראל – אין זה אלא משום שגירותו הראשונה כשנעשה עבד, לא היתה גרות שלמה, אולם כל דיני העבדות, כולל האיסורים ודיני קדושת הגוף – כולם פוקעים הם מיד עם שחרורו. ולכן נאסר מיד בשפחה. (חידושי הגר"ח הלוי על הרמב"ם – הל' איסורי"ב יג,יב). אמנם, מתוס' בקידושין (סב: ד"ה אלא) משמע שהטבילה מעכבת מלהיותו בן חורין גמור, אף לקולא. ולפי זה חוזרת הקושיא למקומה, מדוע לרבי מאיר נחשב שחרורו לחובה כלפיו? ויש לומר, שהרי קיימא לן שמתבילין אותו בעל כרחו. ונראה שגם הוא עצמו מחויב לטבול ולהכנס בקדושת ישראל, ולכך הוי חוב, אף כי עוד לא טבל – מותר בשפחה. (חזון איש אה"ע קלד, לדף מה סקי"א).

'האומר תנו גט זה לאשתי שטר שחרור זה לעבדי, ומת – לא יתנו לאחר מיתה' – מבואר כאן שכשמת המשלח 'מת שליחותו עמו' (כן הלשון באוצר הגאונים), ואין אומרים הרי השליח נעמד לגמרי במקום המשלח, והלא חי הוא.

ואף על פי שנחלקו ראשונים במי ששלח לתת גט לאשתו, ונשתטה קודם שנתן לה השליח, האם אפשר מדין תורה לתת לה את הגט (ע' רמב"ם הל' גירושין ב,טו דאינו פסול אלא מדרבנן. והטור אה"ע קכא, חולק) – אין זה ענין למת המשלח, שכאן הרי מיד במותו פקעה רשותו וכבר אינה אשתו ואין זה עבדו. וכן מדוייק מלשון רש"י (כאן ובדף ט:). מה שאין כן בנשתטה, לא פקעה האישות והבעלות. (קצות החושן קפח, ב. והאריכו רבות בספרי האחרונים בענין זה. יש שהעירו מלשון רש"י בכתובות ב: 'שאינ המתים מגרשים', ולא כתב שאין כאן אישות. ויש שציידו לומר שאכן יש זיקת אישות לאחר מיתה, במקום יבום, שקידושי האה המת עדיין זוקקים אותה, והיה שייך ענין גירושין גם לאחר מיתה, לולא שהמשלח אינו ראוי לגרש (וע' תוס' הרא"ש כאן) – ע' בזה בבית מאיר (אה"ע קכא, ב);

חידושי הגרנ"ט (השלם) – עא; 'אתון דאורייתא' ח; זכר יצחק כג; קהלות יעקב יח; ובספרי מחברי זמננו.

יש שחילקו באופן אחר: זה ששוטה אינו בר שליחות – לדעת הרמב"ם – הכוונה שאין בו דעת למנות שליח, אך לאחר שמינה, לא פקעה השליחות – ע' רעק"א כתובות פ"ק; אבנ"ז אה"ע ח, ועוד).

'אמר רב זביד: לעולם בבריא וכדבר הונא... תנהו לו לפלוני, במעמד שלשתן – קנה' – לפי אוקימתא זו, שהמשנה עוסקת בדין 'מעמד שלשתן', מתבאר שלא מועיל הקנאת הגט לאשה או לעבד, בצורה של 'מעמד שלשתן'. ובשלמא בגט, כיון שחוב הוא לה, מובן שלא תקנו חכמים אלא בדבר שהוא זכות. אך בשטר שחרור מדוע לא מועיל?

ומוכח כאן שלא מועיל 'מעמד שלשתן' אלא בדבר ממוני, שמתוך שיכול לזכות לעצמו, תקנו חכמים שיוכל לזכות לאחר, אבל בדבר שהוא עצמו לא יכול לזכות בו, לא תקנו שיזכה לחברו. (ר"ן. וכבר העירו במה שכתב גבי גט, הלא אין זה אלא מדרבנן, וכיצד יועיל לדאורייתא – ע' בהגהות קרני ראם. ועוד הוכיחו מדברי הר"ן ששיטתו שקנינים בגט מועילים וא"צ דוקא נתינה של הגט – ע' חלקת יואב מהדו"ק אה"ע כט. ועוד דנו בדבריו בדין 'מעמד שלשתן' בזכית שטרות בכלל – ע' קצות החושן סו, כד ונתיבות המשפט ו'משובב' שם. וע' ברכת אברהם כאן).

(ע"ב) 'רב זביד מאי טעמא לא אמר כרב פפא – לא מיתוקמא מתני' בשכיב מרע... – ולא אמרו בפשטות, כיון שסובר שלא חוששין לקבורה, שכך גם מסקנה ההלכה – לפי שבאים להסביר את מימרא דרב, והוא הרי סובר שחוששין למנה קבור. (מהר"ם שיף; פני יהושע)

ציונים וראשי פרקים, לעיון

'מעמד שלשתן' – שיטת רבנו תם (מובאת בראשונים כאן ובפ"ט דכתובות) שהמוכר את חובו ב'מעמד שלשתן' שוב אינו יכול למחול את חובו, שלא כבמכירת שטרות שאם מחל – מחול. וכתבו ראשונים שכן היא דעת הרמב"ם (ר"ן פ"ב דקדושין (וכן נוקט הר"ן גופיה); מגיד משנה הל' אישות ה,יז; כסף משנה הל' מכירה ו,ח).

ובהגדרת השוני בין מכירת שטרות ל'מעמד שלשתן' (אם כי שניהם מדרבנן, וזוהי הסיבה לדעת הר"ף והרמב"ם שהמוכר שטר חוב יכול למחול, שאינה מכירה מדאורייתא) – לפי שב'מעמד שלשתן' החשיבו חכמים שאף 'שעבוד הגוף' שנשתעבד הלוה למלוה, פקע מהמלוה, מה שאין כן במכירת שטרות שלא מכר אלא את 'שעבוד הנכסים' אבל 'שעבוד הגוף' נשאר שלו (כפי שפרש ר"ת). (רא"ש כאן ובכתובות פ"ט. וע' ר"ן באורך. ויש מי שהסביר שמכירת שטרות כל ענינה מכירת השטר, וזכות הגביה שייכת ממילא לקונה השטר, אך לא נמכר לו השעבוד עצמו, מה שאין כן במעמד שלשתן – ע' באריכות ב'שיעורים לזכר אבא מרי ז"ל', עמ' רס–רע"ט). ואמנם יש חולקים על שיטה זו, שגם ב'מעמד שלשתן' אם מחל המוכר על חובו – מחול. (רמב"ן כאן ובקידושין מח: ועוד. ולענין מלוה על פה – אם יכול למחול בשהקנה במעמד שלשתן – ע' מהרש"א כאן על התוס' ד"ה תנהו. ובמה שהעיר על דבריו ב'משמרות כהונה').

עוד נחלקו אם קנין זה מועיל גם ללא רצונו של הלוה (או הנפקד). ויש שהוכיחו מהסבר הגמרא להלן 'בההיא הנאה דקא משתניא ליה בין מלוה ישנה למלוה חדשה גמר ומשעביד נפשיה' – משמע שכל הקנין מבוסס על הסכמתו ורצונו בדבר. אך דחו ראייה זו, שהסבר זה הרי נדחה למסקנא, ואין זה הטעם האמיתי לדין 'מעמד שלשתן'. ואפילו לפי הסבר זה, אין הכוונה שירדו חכמים לדעתו של כל אדם ואדם, אלא שזו רק הסיבה לתקנה, אולם קבעו כן לעולם, גם כשאנו חפץ בדבר. להלכה, סתם בשולחן ערוך (קכו,ו) שמועיל בעל כרחו, אולם הש"ך (שם סקכ"ח) הביא רשימת ראשונים החולקים, ונקט כמותם לעיקר. וב'חלקת יואב' (מהדו"ק חו"מ סוף יד) פסק כהשו"ע. (וע' נוב"י תניגא יו"ד קנד ד"ה לכו).

עוד דנו, אם נפטר הלוה מבעל חובו על ידי קנין 'מעמד שלשתן' או שמא לא נפטר מחובו עד שיפטרנו בפרוש. (והכסף משנה (מכירה ו,ח) תלה שאלה זו בשאלה דלעיל אם יכול למחול, שאם לא נפטר מחובו, סימן שיש לזה עדיין תפיסת יד בחוב, ולכן יכול למחול על החוב. וב'חלקת יואב' (מהדו"ק חו"מ יד) תלה מחלוקת זו בשאלה השניה, אם מועיל מעמד שלשתן בעל כרחו, כי אז ודאי נעשתה כאן העברת החוב, ופקע החוב מהראשון, אך אם תלוי בדעתו, אין זה אלא כהתחייבות של הלוה לשלם לשלישי ואין כאן העברת החוב. והאריך להוכיח זאת).

בספר 'בית ישי' (א,א) האריך לבאר גדר 'מעמד שלשתן' שעשוהו רבנן כירושה ולא כהקנאה. והיינו, אין כאן פעולה של העברת ממון, אלא שבא אדם אחר מכחו ובמקומו של הראשון. ומהאי טעמא, הסביר, מועיל לרב פפא 'מעמד שלשתן' גם בהלוואה, הגם שאין קנין מועיל בה, שאינה דבר ממשי. ובזה הסביר את דברי הטור (חו"מ סוס"י קכו) שהנפקד נעשה שומר לשני כדרך שהיה שומר לראשון, ובקצות החושן שם תמה על זה מאד, מהיכי תיתי שיעשה לו שומר? אך להסבר זה אתי שפיר, שכירושה שוויה רבנן. עיין עוד שם.

'ככתבם וכלשונם'

'עבדא בהפקירא ניהא ליה' – 'כי מצד התפשטות כל מיני רע, בפרטיותן, התאוה היא היפך מגיאות, שהוא מזלזל עצמו על ידי זה, ועל ידי שפלות רעה מתפרץ יותר בתאוות. אלא שבשרשן הכל אחד'. (מחשבות חרוץ, עמ' 71. ראה עוד: איש וביתו פרק י – 'כבוד').

דף יד

'הני תלת מילי שוינהו רבנן כהלכתא בלא טעמא' – כבר הובא (ראה 'יוסף דעת' גליון נז) בשם רבי אלחנן וסרמן זצ"ל (ב'קובץ שיעורים' ריש ביצה), שבכל תקנות וגזרות חכמים, מלבד הסיבה שבגללה היה צורך לתקן ולגזור, לעולם יש לתקנה בעצמה טעם וגדר הלכתי, כיצד היא מועילה. גם מכאן מבואר יסוד זה; שהרי כתבו התוס' שמה שאמרו 'כהלכתא בלא טעמא', היינו, שאין לה הסבר ובסיס איך הדבר מועיל, אבל טעם לתקנה – יש ויש, כדי להקל על הסוחרים, שלא יצטרכו לטרוח. וכן בשתי התקנות הנוספות. נמצא אם כן, שכל שאר תקנות חז"ל יש בהם גם טעם והסבר לעצם התקנה, מלבד הטעם למה תיקנהו. (עפ"י אגרות משה בחידושי, ובתשובותיו – או"ח ח"א קסא; יו"ד ח"א מג, א ושם קמז, ג).

'הכותב כל נכסיו לאשתו, לא עשאה אלא אפוטרופיא' – על כרחנו לפרש שאין כאן 'אנן שהדי' גמור שכך כוונתו, שאילו כן, לא היה זה בגדר 'הלכתא בלא טעמא' כמובן. ואף על פי שיש כאן אומדן הדעת שלא כתב כן אלא כדי שיחלקו לה כבוד (ע' רשב"ם בבא בתרא קלא: ותוס' כאן), אינו אומדן ברור ומוחלט.

אלא שיש מקום להסתפק אם תקנו לדון (על פי האומדן הנזכר) כאילו היה כתוב כן בשטר, שעשאה אפוטרופיא, ויש כאן קנין וכתובה על הדבר, או שמא חכמים ביטלו (מכח 'הפקר בית דין') את השטר מכל וכל, שהרי מה שכתוב בו לא חל, ומה שחל – לא כתוב בשטר. וכך משמע יותר מלשון רש"י. ונפקא מינה לכמה דברים. (אגרות משה אה"ע ח"א קי, א)

'לימא ליה, אין רצונו שיהא פקדונו ביד אחר' – מוכח מכאן שאף במטבע המופקד, יש טענת 'אין רצונו שיהא פקדונו ביד אחר', שיש לומר שמקפיד שיוחזר לו המטבע המסויים דוקא, שיש מטבעות טובים וחריפים מאחרים. (משמרות כהונה. ולכאורה י"ל בפשטות שיכול לטעון שהשני פחות נאמן עליו, ואף כי בכל אופן יקבל תמורתו מהשומר, שהוא אחראי עליו, אינו רוצה בדין ודברים, ושמו אין לו לשלם. וכעין זה כתב המהרש"א בתד"ה לטוף).

(ע"ב) 'אילו הרגו את דוסתאי, מי נתן לינאי אבא בר כמותי' – מבואר מכאן ומכמה מקומות, שזה שאסור להזכיר את שם האב מפני הכבוד, אינו אלא כשמוכיר את שמו בלבד, אבל אם מוסיף 'אבא' – מותר, שזהו דרך כבוד. (באור הגר"א יו"ד רמב, לו. אך אין הוכחה מכאן שמותר, אלא כשמזכירו שלא בפניו – ע' בש"ך שם ובפתחי תשובה).